

Ett porträtt av Nord- och Sydamerika

Diskursanalytisk studie av hur Nord- och Sydamerikas befolkning skildras i svenska läroböcker i geografi från 1949 till 1999

A Portrait of North and South America

*Discourse Analytic Study of the Representation of North and South America
Populations in Swedish Geographic Textbooks from 1949 to 1999*

Malin Andersson

Malmö Universitet

Fakulteten för lärande och samhälle

Historia: Inriktning mot kulturarvsstudier

Kandidatuppsats 15 hp

VT24

Handledare: Cecilia Trenter

Examinator: Stefan Nyzell

Abstract

This thesis undertakes a qualitative text analysis with discourse analysis as a crucial component. Textbooks hold a significant societal position, being among the first educational tools encountered by children in schools and are utilized to impart knowledge on specific subjects. It becomes imperative to contextualize textbooks to understand why they express certain views, depict individuals in particular manners, or why they may omit descriptions altogether. Through discourse analysis, this study aims to investigate where textbooks position themselves as “home” and what is considered “foreign”, thereby assessing the extent Eurocentrism within them.

In addition to textual analysis, a conceptual analysis will also be applied, albeit not as a central method. Textbook contains terms and concepts used to describe people, some of which are currently regarded as problematic and racist. The conceptual analysis will aid in understanding the evolution in the usage of these terms over the study period. The theoretical framework employed for analysis, alongside discourse analysis, includes Jeff Werner’s theories on whiteness and Swedishness in culture. Additionally, Jeop Leerssen’s article about imagology will be utilized, wherein he discusses the concept of imagology and critically analyzes stereotypes in literature and other cultural works. Leerssen employs ethnicity as a critical perspective for cross-national analyses.

This study aims to contribute to a deeper understanding of how cultural and societal perceptions of individuals in North and South America have evolved and been reflected in Swedish geography textbooks during the later half of the twentieth century.

Keywords: Eurocentrism; textbooks in geography; stereotypes; populations in North and South America; Postcolonial perspective

Innehållsförteckning

INLEDNING	1
SYFTE.....	2
FRÅGESTÄLLNINGAR.....	2
BAKGRUND	3
LÄROPLANER I SVENSKA GRUNDSKOLAN MELLAN 1949 OCH 1999	3
<i>Undervisningsplan 1955</i>	3
<i>Lgr 62</i>	4
<i>Lgr 69</i>	5
<i>Lgr 80</i>	5
<i>Lpo 94</i>	5
VÄGEN TILL MÅNGKULTUR.....	6
FORSKNINGSLÄGE	7
METOD, MATERIAL OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	11
METOD.....	11
<i>Kvalitativ textanalys och diskursanalys</i>	11
<i>Begreppshistoria</i>	13
MATERIAL, AVGRÄNSNING OCH URVAL	13
TEORETISKA PERSPEKTIV	15
<i>Postkolonialt perspektiv</i>	15
<i>Vithet, svenskhet och stereotyper</i>	16
FORSKNINGSETIK OCH FORSKARETIK	17
UNDERSÖKNING	19
<i>GEOGRAFI FÖR FOLKSKOLAN, 1949</i>	19
<i>FOLKSKOLANS GEOGRAFI, ANDRA DELEN, 1955</i>	21
<i>ENHETSSKOLANS GEOGRAFI, 2, ÅRSKURS 5 OCH 6, 1960</i>	23
<i>GEOGRAFI FÖR GRUNDSKOLAN, ÅRSKURS 8, 1968</i>	25
<i>GEOGRAFI 3M, MILJÖ OCH MÄNNISKOR GRUNDBOK, 1972</i>	27
<i>GEOGRAFI 3, GRUNDBOK FÖR HÖGSTADIET, 1984</i>	28
<i>GEOGRAFI B, 1999</i>	30
DISKUSSION OCH ANALYS	32
AVSLUTANDE ORD.....	36
REFERENSLISTA	38
LITTERATUR.....	38
KÄLLMATERIAL.....	40

Inledning

Intresset för läroböcker och diskursen bakom innehållet väcktes när jag läste en lärobok i naturlära från 1938. Den beskrev hur människor delas in i olika grupper, ”raser”, som alla omnämndes ha olika hierarkiska ställningar. Ett av lärobokens syften var att fostra unga svenskar till goda medborgare som skulle värna om den svenska befolkningen. Idag ser det svenska samhället mycket annorlunda ut jämfört med på 1930-talet. Den mångkulturella befolkningen stämmer inte överens med den bild som författarna till läroboken i naturlära hade. Efter andra världskriget insåg man att indelningen av raser ur ett rasbiologiskt och rashygieniskt perspektiv inte var vetenskapligt bevisbar. Dock beskrevs människor utifrån kulturgeografiska aspekter och det fanns fortfarande ett synsätt kring olika etniska gruppers hierarkiska ställning i samhället.

Innan internet kom var läroboken ofta den enda källan som elever kunde hämta information kring andra länders befolkning ifrån. Lärobokens roll har minskat en aning då det idag finns otaliga platser där eleven kan få bred information kring andra länder och dess befolkning. Dock är den ett viktigt undervisningsmedel som har hög ställning i det svenska skolväsendet.¹ Det eurocentriska perspektivet som ofta präglat svenska läroböcker i ämnen som geografi, men även historia, behöver utmanas då det krävs fler synsätt för att förstå, men även för att inkludera fler till historieskrivningen och uppfattningen av andra folk. Uppsatsen bidrar till en ökad förståelse för hur beskrivning av människor utifrån stereotyper blir komplext i den postkoloniala tiden, framför allt när det sker i läroböcker. Stereotypisering och fördomar har troligtvis funnits så länge människor har interagerat med varandra och kommer förmodligen förekomma i framtiden. Dock blir det intressant att undersöka om det finns förändringar i hur stereotyper används i porträtteringen av Nord- och Sydamerikas befolkningar. Hur förhåller sig geografiläroböckerna till människor i Nord- och Sydamerika i en tid som präglas av globalisering, migration, växande människorättsrörelser och rasism?

¹ Jörgen Gustafsson. *Historielärobokens föreställningar: Påbjuden identifikation och genreförändring i den obligatoriska skolan 1870–2000*, Doktorsavhandling, Uppsala: Uppsala universitet, 2017, s. 39, <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1089468/FULLTEXT01.pdf> (2024-05-20)

Syfte

Avsikten med denna uppsats är att undersöka och analysera förändringarna i beskrivningen av befolkningar i Nord- och Sydamerika i svenska läroböcker i geografi under 50 år, mellan åren 1949 och 1999. Genom att identifiera och analysera användningen av olika begrepp och språkliga uttryck avser studien att belysa hur uppfattningen om människor i dessa regioner har förändrats över tid inom det pedagogiska sammanhanget. Hur man beskriver människor från andra delar av världen har sett olika ut genom historien. Specifika etniska grupper har haft olika status i hierarkin. Syftet är att identifiera hur porträtteringen av människor från andra delar av världen förändras samt hur beskrivande begrepp förändras. Genom att utforska dessa förändringar strävar uppsatsen efter att bidra till en djupare förståelse för hur kulturella och samhällsliga uppfattningar om människor i Nord- och Sydamerika har förändrats och återspeglats i läroböcker i geografi under den givna tidsperioden.

Frågeställningar

För att göra undersökningen har jag utgått från följande frågeställningar:

- *Hur beskrivs personer som lever i Nord- och Sydamerika i läroböckerna och ur vilket perspektiv sker detta?*
- *Med vilka begrepp beskrivs befolkningen i Nord- och Sydamerika och hur har detta förändrats över tid?*
- *Hur har beskrivningen av personer som lever i Nord- och Sydamerika förändrats över tid i läroböckerna?*

Bakgrund

Den kontext som presenteras har som syfte att få kännedom kring läroplaners avsikt vad undervisningen i grundskolan bör innehålla, samt utvecklingen av den mångkulturella befolkningen i Sverige. Läroplanerna blir ett sätt att förstå vad eleverna förväntades lära sig under sin skoltid, det som förväntades läras ut, det vill säga vad läroböckerna förväntades innehålla. Förändringen i befolkningen under andra hälften av 1900-talet, med fokus på invandring från Nord- och Sydamerika, blir intressant då detta troligtvis påverkade synen på människor med olika etniciteter och nationaliteter. Mångkulturaliteten i Sverige växte markant efter andra världskriget och det som tidigare kunde ses som främmande blev en allt vanligare komponent i den svenska demografin.

Läroplaner i svenska grundskolan mellan 1949 och 1999

Jag kommer presentera de läroplaner som användes under den angivna tidsperioden. Den första läroplanen som tillämpades i den svenska grundskolan är Lgr 62 (1962). Då min studie behandlar material från 1949 beskrivs även undervisningsplanen från 1955 som riktade sig till Sveriges folkskolor. Syftet med att beskriva de svenska läroplanerna är att få en bakgrund till vad läroböckerna kan väntas innehålla. De flesta läroböcker som analyseras i denna uppsats påpekar läroplanens riktlinjer i deras förord, vilket belyser den roll läroplanerna har i utformningen och innehållsproduktionen av läroböckerna. Det som främst är intressant för uppsatsen är hur läroplanerna beskriver undervisningen i kultur- och befolkningsgeografi.

Undervisningsplan 1955

Undervisningsplanen från 1955 riktade sig till Sveriges folkskolor. Den tillämpades läsåret 1955/56. Undervisningsplanen innehåller tim- och kursplaner för folkskolans skolämnen.² Geografiämnet undervisades i årskurserna 1–7 och ämnets främsta uppgift var att ge eleverna goda kunskaper kring Sveriges natur och geografiska förhållanden. Eleverna skulle också lära sig om övriga Europas geografi samt få grundläggande

² Kungl. Skolöverstyrelsen. *Undervisningsplan för rikets folkskolor*, Svenska Bokförlaget Norstedts, Stockholm, 1955, s. 1

kunskap om världen och dess länder. Under de två första åren lärde sig eleverna främst om Sveriges och Nordens natur och demografi samt grundläggande kunskap om övriga Europa.³ Det var inte förrän i sjunde klass som eleverna skulle läsa om Nord- och Sydamerika och dess befolkning. Undervisningen i geografi skulle främja elevernas kunskap kring såväl geografiska som kulturella miljöer i världen.⁴

Lgr 62

Den första läroplanen som tillämpades för den svenska grundskolan var läroplanen 1962 (Lgr 62). Årskurserna 4–6 samt 8 och 9 läste geografi och målet med undervisningen var att eleverna skulle få kunskap kring Sveriges och de övriga nordiska ländernas miljö- och kulturgeografi samt en grundläggande kunskap om världen i övrigt. Undervisningen skulle främja elevernas förståelse för andra folk och hur länder samarbetar med varandra.⁵

I mellanstadiet skulle undervisningen främst fokusera på Sveriges geografi, dess landskap och klimat, samt ge en grundläggande genomgång av Europa och den övriga världens miljö. I högstadiet utökades kunskapsområdet till att även innehålla befolkningsförhållanden i världen.⁶ Som undervisningshjälpmedel rekommenderades bland annat kartor och jordglober. Dock skulle eleverna lära sig om klimat och miljö genom att de själva skulle kunna rita enklare kartor, utan att ta hjälp av befintliga kartor eller jordglober.⁷ Undervisningen skulle med fördel samarbeta med andra ämnen såsom historia, svenska och samhällskunskap för att bredda elevernas förståelse för världen och dess funktion.⁸

I årskurs 8 skulle olika kulturgeografiska områden behandlas explicit, bland annat Amerika och i synnerhet USA. Landets utveckling från nybyggarland till stormakt ansågs extra intressant. I årskurs 9 fokuserade man på en fördjupning kring lokal och global natur- och kulturgeografi samt en historisk fördjupning från den senaste istiden.⁹

³ Kungl. Skolöverstyrelsen, Stockholm, 1955, s. 108

⁴ Kungl. Skolöverstyrelsen, Stockholm, 1955, s. 109

⁵ Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie 60. *Läroplan för grundskolan*, Kungl. Skolöverstyrelsen, 1962, s. 263

⁶ Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie, 1962, s. 263

⁷ Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie, 1962, s. 269

⁸ Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie, 1962, s. 270

⁹ Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie, 1962, s. 270–272

Lgr 69

Läroplanen 1969 trädde i kraft läsåret 1970/71. Målet för denna läroplan i geografi var att eleverna skulle få kunskap om Sverige och Norden samt den övriga världen och få förståelse för andra folk. Detta för att ge dem kunskap kring hur samarbeten mellan länder fungerar och främja kontakt med människor i andra länder.¹⁰ Mellanstadiets undervisning skulle främst fokusera på de naturgeografiska aspekterna i Sverige och de nordiska länderna samt levnadsförhållanden och bebyggelser. En grundläggande undervisning om världen, dess världsdelar och världshaven skulle öka elevernas förståelse för omvärlden.¹¹ På högstadiet skulle eleverna undervisas i jordens befolkningsutveckling och problemen med överbefolkning. Det skulle också finnas ett internationellt samarbete med fokus på befolkning och näringsliv.¹²

Enligt denna läroplan skulle eleverna även lära sig att skissa kartor och använda dem för att studera världens geografi. Även bilder på olika klimat och miljöer ansågs viktiga för undervisningen, då möjligheten att besöka olika platser i världen inte var genomförbar.¹³

Lgr 80

Denna läroplan för grundskolan trädde i kraft läsåret 1980/81. I kursplanen är det främst samhällsorienteringen som lyfts fram, men med inslag som kan kopplas direkt till geografiämnet, till exempel jordens struktur och funktion, kartans betydelse och hur den formas och används, människans påverkan på miljön med bebyggelse och näringsliv.¹⁴ I regionalgeografien var det möjligt att undervisa eleverna kring befolkningen i världen, utbredningen och de problem som överbefolkningen kan orsaka. Det fanns också möjlighet att undervisa i miljö och miljöförstöring.¹⁵

Lpo 94

Denna läroplan ersatte Lgr 80, lsä 90 (läroplanen för den obligatoriska särskolan) och kompletterande skrifter om specialskolan. I det första avsnittet beskriver man de

¹⁰ Skolöverstyrelsen. *Läroplan för grundskolan*, Utbildningsförlaget Liber, 1969, s. 186

¹¹ Skolöverstyrelsen, Utbildningsförlaget Liber, 1969, s. 186

¹² Skolöverstyrelsen, Utbildningsförlaget Liber, 1969, s. 186

¹³ Skolöverstyrelsen, Utbildningsförlaget Liber, 1969, s. 188

¹⁴ Skolöverstyrelsen. *Läroplan för grundskolan*, Skolöverstyrelsen, 1980, s. 123

¹⁵ Skolöverstyrelsen, 1980, s. 124

grundläggande värdegrunder som skolan har. Eleverna skulle lära sig om medmänsklighet och förståelse för andra människor.¹⁶ Inom geografiämnet förväntades eleverna få kunskap om levnadsvillkor för olika människor, människans utbredning och dess omgivning. De skulle även förstå naturens föränderlighet och orsaker till att den förändras. I årskurs 9 förväntades eleverna ha kunskap om bland annat världskartan, länder och klimatzoner.¹⁷

Vägen till mångkultur

Sveriges demografi förändrades mycket efter andra världskriget. Innan krigsutbrottet fanns endast cirka 5 000 flyktingar i Sverige, och invandringspolitiken var sträng. Direkt efter kriget kom hundratusentals flyktingar från Europa som fallit offer för krigets brutala handlingar. Då var det i synnerhet judar som flydde till Sverige. Många av dem stannade, men många flyttade även vidare till andra länder.¹⁸ Efterkrigstiden präglades av en brist på arbetskraft i Sverige, samtidigt som den svenska industrin blomstrade. I övriga Europa, där många länder hade drabbats av krigets våld, var mycket av infrastrukturen och industrierna förstörda. Detta ledde till en betydande arbetskraftsinvandring och den var i stort sett fri fram till den ekonomiska krisen i början av 70-talet. På grund av LO:s beslut om att stoppa all utomnordisk arbetskraftsinvandring förändrades invandringen.¹⁹ Vid den tiden var in- och utvandringsrelationen med Nord- och Sydamerika främst relaterat till den svenska massutvandringen till primärt USA under 1800- och början av 1900-talen och de svenskättlingar som levde i USA. Under 1950-talet flydde unga amerikanska män till Sverige för att undkomma militärtjänstgöring.²⁰

Efter arbetskraftsinvandringens storhetstid kom en ny typ av invandring. På grund av krig och konflikter utanför Europa ökade invandringen i allmänhet och i synnerhet flykting- och anhöriginvandring. I takt med att invandringen ökade, minskade antalet beviljade asylansökningar. Det fanns ett intresse för utvecklingen i u-länder och

¹⁶ Skolöverstyrelsen. *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo 94*, 1994, s. 3

¹⁷ Skolöverstyrelsen, 1994, s. 4

¹⁸ Mikael Byström & Per Frohnert. *Invandringens historia – från "folkhemmet" till dagens Sverige*, Delmi kunskapsöversikt, 2017:5, Stockholm, 2017, s. i, https://www.delmi.se/media/jpsaitaj/delmi-kunskaps%C3%B6versikt-2017_5.pdf (2024-04-10)

¹⁹ Byström & Frohnert, Stockholm, 2017, s. 52–53. Se även Zeki Yalcin. *Facklig gränspolitik: Landsorganisationens invandrings- och invandrarpolitik 1945–2009*, Örebro: Örebro universitet, 2010, s. 119, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:327214/FULLTEXT01.pdf> (2024-05-20)

²⁰ Ingvar Svanberg & Mattias Tydén. *Tusen år av invandring: En svensk kulturhistoria*, tredje upplagan, Dialogos Förlag, Stockholm, 2005, s. 333

mänskliga rättigheter, vilket kan leda tillbaka till avslöjandet av nazismens behandling av människor under andra världskriget. Humanitära rörelser och organisationer började engagera sig i befolkningen i den tredje världen vilket ökade intresset för befolkningar som tidigare negligerats. Efter militärkuppen i Chile 1973 kom 10 000 chilensare som kvotflyktingar till Sverige följt av cirka 8 000 personer från övriga Sydamerika. År 1975 fattade riksdagen ett beslut om att bredda kriterierna för flyktingar att få uppehållstillstånd.²¹

Under 1980-talet kom allt fler flyktingar men det mångkulturella klimatet som började ta form fick en del motreaktioner hos xenofoba grupper. Det grundades också ett antal främlingsfientliga partier under den tiden. Befolkningens attityd för invandring dalade under perioden från slutet av 1980-talet och in på 1990-talet vilket kan ha bidragit till de nystartade främlingsfientliga partierna.²² Under slutet av 1990-talet började politiker diskutera begreppet ”ras” och vilken historia den har haft i det svenska samhället och politiken. År 1998 lades ett förslag fram i riksdagen om att utesluta begreppet ”ras” ur de svenska lagtexterna. Detta gjordes bland annat med argumentet att det inte finns någon vetenskaplig grund för ”rasindelning” och borde därför inte användas i politiken.²³ Sverige ägde under 1700- och 1800-talen en koloni i den Karibiska ö-världen, Saint-Barthélemy, där slavhandel och slaveri förekom fram till början av 1800-talet.²⁴ Denna del av Sveriges historia kan anses marginell jämfört med andra länders historia med kolonisering. Dock blir det relevant i kontexten av hur svenska läroböcker i geografi förhåller sig till Sveriges utbredning på de amerikanska kontinenterna.

Forskningsläge

Forskning och analyser kring förändring av hur personer i Nord- och Sydamerika har beskrivits i svenska geografiläroböcker är relativt liten, speciellt inom historiefältet. Det finns dock en del forskning kring läromedelsanalyser och vilken roll läroböcker spelar i

²¹ Byström & Frohnert, Stockholm, 2017, s. 60, 63

²² Byström & Frohnert, Stockholm, 2017, s. 84–95

²³ Leila Brännström. ””Ras” i efterkrigstidens Sverige: ett bidrag till en mothistoria” i *Historiens hemvist II. Etik, politik och historikerns ansvar*, red. Patricia Lorenzoni & Ulla Manns, Makadams Förlag, Stockholm & Göteborg, 2016, s. 28, 33–35, https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/22054600/Ras_i_efterkrigstidens_Sverige.pdf (2024-04-10)

²⁴ Neil Kent. *The soul of the North: a social, architectural and cultural history of the Nordic countries, 1700–1940*, Reaktion Books, London, 2001, s. 358

skolan. Det ämne som behandlats mest i tidigare forskning, kring perspektiv i kunskapsförmedling av befolkningar i världen, är historia. Då geografi och historia har varit nära förbundna ämnen finns det en relevans att presentera forskning som fokuserar på historieläroböcker. För att besvara de frågeställningar som ställts har jag identifierat två forskningsområden som är relevanta för uppsatsen. (1) Beskrivning av befolkningar i läroböcker under 1900-talet. (2) Postkolonialt och eurocentriskt perspektiv i läroböcker samt läroböckers ställning inom skolväsendet. Urvalet av den tidigare forskningen baseras på dessa områden.

Den forskning som Lena Olsson har gjort i sin avhandling *Kulturkunskap i förändring: kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985* (1986) har en betydande roll i denna uppsats. Olsson gör en omfattande studie som utforskar utvecklingen av kultursynen i svenska geografiläroböcker över en period på drygt 100 år. Det är en något äldre bok men den har en relevans för denna uppsats då författaren gör en kritisk diskursanalys på illustrationer, språket och innehållet i läroböckerna.²⁵ Olsson diskuterar även hur befolkningar och människor beskrivs i läroböckerna, med fokus på kulturgeografi och rasism, samt att de bilder och illustrationer som används förstärker förmedlingen av att det finns ett ”vi och dem”.²⁶ Genom att granska läroböckernas innehåll och presentera en detaljerad historisk analys av förändringar i kultursynen ger Olssons forskning värdefull insikt i hur kulturuppfattningar och representationer av världen har formats och förändrats inom den svenska utbildningssfären över tid. Olsson har noga valt ut sitt källmaterial utifrån när läroböckerna användes av skolväsendet som mest. Ett av resultaten författaren kommer fram till är att benämningar och termer förändras, men de faktiska värderingarna kvarstår.²⁷ Denna uppsats har inte gjort en sådan avgränsning på grund av tids- och bekvämlighetsaspekter. Möjligheten fanns att ta inspiration av Olssons val av källmaterial från tidsperioden 1950 till 1985. Då de inte fanns tillgängliga på Malmös universitetsbibliotek Orkanen och gjordes valet att utesluta de läroböckerna.

I Mats Svenssons magisteruppsats *Härskarrasen, folkmaterialiet och de mongolida finnarna: Raser, rasbiologi och rashygien i svenska läroböcker i geografi och biologi under drygt hundra år från 2008* jämför han hur läroböcker i biologi och geografi skiljer

²⁵ Lena Olsson. *Kulturkunskap i förändring: Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985*, Liber, 1986, s. 65

²⁶ Olsson, 1986, s. 112–121

²⁷ Olsson, 1986, s. 77–80

sig åt och hur begrepp som rasbiologi och rashygien förändras. Svensson behandlar tidsperioden 1873 till 1994 och har, till skillnad från denna uppsats, en ingång i eugeniken. Han jämför både geografi- och biologiläroböcker vilket är en intressant jämförelse. Svensson betonar i sin avslutning det breda spannet över olika fält som begreppen rasbiologi och rashygien hade under den givna tidsperioden. Begreppen används såväl inom etnografi och historia som befolkningspolitik och medicinsk genetik. Svenssons resultat visar på förändringar och en minskning i rasbegreppets användning i läroböcker från och med 1950-talet, särskilt i diskussioner kring rasbiologi och rashygien. Dock används metoden att dela in människor i raser fram till 1980-talet, enligt Svenssons resultat.²⁸

Margareta Borg skrev i sin avhandling *Skol-TV-traditioner, visioner och former: en studie av skol-TV:s förutsättningar, framväxt och utveckling under 1960-talet* om hur rörliga bilder, mer specifikt skol-TV, användes i skolundervisningen under 1960-talet.²⁹ Ett specifikt avsnitt i avhandlingen behandlar eurocentrism och hur det återspeglas i läromedlen. Många av de etniska grupper som presenteras i undervisningsmaterialet exotifieras och näst intill förlöjligas.³⁰ Dock visar Borgs undersökning även på samhällets och debatternas förändring och påverkan på undervisningsmaterialet, som exempel när USA:s inblandning i Vietnam-kriget kritiserades speglades detta också i skol-TV-utbudet. Det eurocentriska och ”det vita” perspektivet i läromedel började problematiseras och nyanseras.³¹

I Nils-Erik Nilssons avhandling *Skriv med egna ord: En studie av läroprocesser när elever i grundskolans senare år skriver ”forskningsrapporter”* från 2002 studerar han elevers skrivande i grundskolan. Han kommer bland annat fram till att elever ofta reproducerar de texter som redan finns i läroböckerna i sina egna forskningsrapporter.³² Denna uppsats kommer inte behandla elevers uppfattning eller användning av läroböcker. Dock finner jag en relevans i att ha i åtanke vilken ställning läroboken har vid

²⁸ Mats Svensson. *Härskarrasen, folkmaterialiet och de mongolida finnarna: Raser, rasbiologi och rashygien i svenska läroböcker i geografi och biologi under drygt hundra år*, Södertörns högskola, Institutionen för Utbildningsvetenskap, magisteruppsats, 2008, s. 82–83, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:108/FULLTEXT01.pdf> (2024-04-02)

²⁹ Margareta Borg. *Skol-TV-traditioner, visioner och former: en studie av skol-TV:s förutsättningar, framväxt och utveckling under 1960-talet*, Lunds universitet, 2006, <https://lup.lub.lu.se/search/files/5423646/26712.pdf> (2024-04-02)

³⁰ Borg, 2006, s. 206

³¹ Borg, 2006, s. 219–220

³² Nils-Erik Nilsson. *Skriv med egna ord: En studie av läroprocesser när elever i grundskolans senare år skriver ”forskningsrapporter”*, Reprocentralen, Området för lärarutbildningen, Malmö högskola, 2002, s. 163

undervisningstillfällen, just för att visa på lärobokens makt i förmedling och reproduktion av viss kunskap, fördomar och stereotyper.

Roger Johansson har i sin bok *Kampen om historien: Ådalen 1931, sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000* bland annat diskuterat lärobokens roll i överförandet av det kollektiva minnet. Den sista institutionella skrift som händelserna i Ådalen infördes i var läroboken. Uteslutandet av händelserna i Ådalen i läroböcker kan ses som ett uppfostringsagerande, man ville inte visa elever att sådana händelser kunde ske i Sverige. Det visar på vilken status läroboken har i fostrandet av medborgare. Johansson trycker även på att de politiska skiften som skedde under 1900-talet påverkade hur händelserna i Ådalen framställdes.³³ Detta verk går i linje med Nils-Erik Nilssons avhandling, som visar på lärobokens ställning inom skolväsendet och samhället.

I avhandlingen *Vems är historien? Historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige* skriver historikern Kenneth Nordgren bland annat om historiemedvetande och historieämnet i den svenska skolan som idag är en mångkulturell institution. Avhandlingen och denna uppsats utgångspunkter skiljer sig åt då avhandlingen behandlar historieämnet och uppsatsen geografiämnet, även om ämnena ligger nära varandra. Dock blir Nordgrens resonemang relevanta då han diskuterar undervisning som monokulturellt i ett mångkulturellt Sverige.³⁴ Författaren menar att historieundervisningen och specifikt historieläroboken har ett Europa-centrerat innehåll, både i fråga om historia i Europa samt ett eurocentriskt perspektiv på historia i övriga världen.³⁵ Liknande slutsatser kan dras från uppsatsens källmaterial, som diskuteras i Diskussion och analys.

³³ Roger Johansson. *Kampen om historien, Ådalen 1931: Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*, Hjalmarson & Högberg Bokförlag, Stockholm, 2001, s. 448–451

³⁴ Kenneth Nordgren. *Vems är historien? Historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*, Umeå universitet, Umeå, 2006, s. 182–183

³⁵ Nordgren, Umeå, 2006, s. 218

Metod, material och teoretiska utgångspunkter

Metod

Denna uppsats har en utgångspunkt i en kvalitativ textanalys där diskursanalysen blir en viktig del. Läroböckerna har en maktställning i samhället, de är bland de första inlärningsmedel som ett barn möter i skolan och de används för att förmedla kunskap om ett specifikt ämne. Det blir viktigt att sätta läroböckerna i deras kontexter för att förstå varför de uttrycker sig på vissa sätt, varför de beskriver personer på vissa sätt eller varför de inte beskriver personer alls. Med hjälp av diskursanalysen ska jag också utreda var läroböckerna har sitt ”hemma” och var som anses vara ”borta”, det vill säga hur eurocentriska läroböckernas perspektiv är.

Utöver textanalysen kommer jag också närma mig en begreppsanalys, dock kommer denna metod inte vara den centrala delen. Med det sagt innehåller läroböckerna en del ord och begrepp för att beskriva människor, som idag anses vara problematiska och rasistiska. Begreppsanalysen kommer hjälpa mig att förstå förändringen i hur begreppen användes under tidsperioden.

Kvalitativ textanalys och diskursanalys

Diskurs är ett begrepp som används som redskap för analyser av texter och andra språkliga medier. Metoden används inom många olika vetenskapsfält och har tolkats i mängder. Inom historievetenskapen används diskursanalys främst för att förstå diskursen i olika tidsperioder och hur den förändras. Jag kommer främst utgå från Michel Foucaults definition av diskursanalys då han diskuterar relationen mellan makt och kunskap och hur dessa samverkar med varandra i samhället. Foucaults diskursanalys är ett teoretiskt och metodologiskt ramverk som undersöker hur makt och kunskap är förbundna med språkliga och diskursiva formationer. Genom att analysera de diskursiva praktikerna resonerar Foucault hur makten inte bara utövas genom direkt kontroll utan också genom att forma och reglera sättet att tänka, tala och handla.³⁶ Diskurser är inte bara beskrivningar av verkligheten utan också aktiva konstruktioner som producerar och

³⁶ Roddy Nilsson. *Foucault: en introduktion*, Égalité, Malmö, 2008, s. 80–81

reproducerar maktrelationer och sociala ordningar. Foucaults förståelse av makt är fördelad och inte begränsad till statliga institutioner eller individer. Makt utövas genom olika diskursiva strategier och tekniker som styr människors beteenden och tankar. För Foucault är kunskap nära förknippad med makt och diskurs. Kunskap är inte objektivt eller neutralt utan formad av historiska och kulturella kontexter samt av de diskursiva formationer som producerar och reproducerar den.³⁷

Foucault förespråkar en arkeologisk metod som syftar till att gräva djupt in i historiska texter och diskurser för att avslöja de underliggande strukturerna och mönster av makt och kunskap. Detta innebär att undersöka hur olika diskursiva formationer har förändrats över tid och hur de har format olika sätt att förstå och organisera världen.³⁸ Utöver den arkeologiska metoden föreslår Foucault också en genealogisk metod som syftar till att kartlägga de specifika historiska processerna och händelserna som har format och producerat olika diskursiva formationer och kunskapssystem. Foucault betonar vikten av att analysera de specifika tekniker och strategier genom vilka makt utövas och förvaltas inom olika samhällsområden. Detta inkluderar övervakning, normalisering och disciplinering av beteenden genom olika institutioner och praxis.³⁹ Centralt för Foucaults diskursanalys är att identifiera och analysera de olika diskursiva formationerna som formar och reglerar sättet att tänka, tala och handla inom ett samhälle. Detta innebär att kartlägga de olika diskursiva praktikerna, språkliga uttrycken och ideologiska positionerna som cirkulerar och reproduceras inom olika samhälls- och kulturella kontexter.

Foucaults diskursanalys har en bred tillämpning inom olika discipliner och områden, inklusive historia, sociologi och litteraturvetenskap. Genom att avslöja de underliggande strukturerna och mekanismerna av makt och kunskap bidrar Foucaults diskursanalys till en mer kritisk och radikal förståelse av samhället och dess komplexa dynamik. För denna uppsats blir relationen kunskap och makt särskilt intressant då det finns indikationer på en ojämlik maktfördelning i framställandet av olika folkgrupper i läroböckerna. Framför allt i de tidigare läroböckerna som behandlas i uppsatsen utges ”de vita” vara normen, inom ramen för samhällseliga och sociala konstruktioner. Resten av befolkningen beskrivs ofta utifrån stereotyper och exotifieras eller förminskas vid beskrivning av förmågor och kapacitet i civilsamhället.

³⁷ Nilsson, Malmö, 2008, s. 81–82

³⁸ Nilsson, Malmö, 2008, s. 51–53

³⁹ Nilsson, Malmö, 2008, s. 71–75

Begreppshistoria

I de läroböcker jag analyserar används en del ord och begrepp som i dag kan upplevas vara problematiska och rasistiska. Genom att göra en diakron analys av begreppen kan det identifieras hur begreppens betydelse förändrats över tid. Jag använder mig av Jörn Leonhards definition av begreppshistoria då han jämför begrepp under längre tidsperioder för att se förändringen i dess betydelse.⁴⁰ Leonhard beskriver ett par utgångspunkter som kan användas vid en jämförande begreppsanalys. Kort sammanfattat lyder de: (1) Ord och begrepp förändras med tiden och de är inte alltid överensstämmande med politiska och sociala strukturer. Det är historikerns uppgift att identifiera relationen mellan begreppen och den historiska verkligheten. (2) Som historiker är det viktigt att vara medveten om att vid analyser av begrepp antar man två perspektiv – rekonstruktionen av det förflutna där samtidens språk analyseras samt den samtid vi lever i nu och dess begrepps betydelse och intressen. För att analysera språket i det förflutna är det viktigt att sätta in dem i vår samtid för att det ska få relevans idag. (3) Politiska begrepp skiljer sig åt i olika länder. Det blir alltså viktigt att jämföra begreppens olika transnationella kontexter.⁴¹

Då jag endast kommer jämföra svenska läroböcker kan Leonhards premisser om transnationella jämförelser ses som irrelevanta. Dock anser jag att dessa går att applicera utifrån en tidsaspekt, genom att jämföra dem under en tidsperiod på 50 år, mellan 1949 och 1999. Läroböckerna måste sättas i olika kontexter då politiken i Sverige förändras under denna period.

Material, avgränsning och urval

Materialet till denna undersökning utgörs av sju svenska läroböcker i geografi. Tidsperioden sträcker sig över 50 år, från 1949 till 1999. De riktar sig till årskurserna 5–9 i grundskolan. Den första läroboken jag använder är trettonde upplagan av *Geografi för folkskolan*. Den gavs ut 1949 och är skriven av geografiprofessorn Helge Nelson & övningskolläraren Elvi Rydefält. Den andra läroboken, *Folkskolans geografi, andra*

⁴⁰ Jörn Leonhard, "From European Liberalism to the Languages of Liberalisms: The Semantics of Liberalism in European Comparison" i *Redescriptions: Yearbook of Political Thought and Conceptual History* 8, 2004, s. 17, <https://d-nb.info/112341761X/34> (2024-04-05)

⁴¹ Leonhard, 2004, s. 19–20

delen, tredje upplagan, utgavs 1955 av Stellan Orrgård och Artur Almhult. Den tredje boken, *Enhetsskolans Geografi 2, Årskurs 5 och 6*, är från 1960 och skriven av Lars Lindstrand och Nils Wettergren. Den fjärde läroboken jag presenterar är *Geografi för grundskolan, årskurs 8* och är skriven av Olof Nordström, Gunnar Johnsson och Knut Norborg och utgiven som femte upplaga år 1968. Den femte boken är *Geografi 3M, Miljö och människor*, skriven av Gunnar Johnsson och Carl-Erik Olsson. Jag använder mig av den andra upplagan från 1972. Den sjätte läroboken, *Geografi 3, grundbok för högstadiet*, gavs för första gången ut 1984 och är skriven av Per Thorstensson, Lars Hildingson och Lennart Husén. Den sista läroboken jag kommer presentera är *Geografi B*, skriven av Frank Lundberg och Lars Olsson och gavs ut 1999. Information om de enskilda författarna är svår att hitta. I de fall där sådan information förekommer i läroböckerna, används den i undersökningen.

Materialet är hämtat från Malmö universitetsbibliotek Orkanen. De har ett stort utbud av äldre läroböcker i de flesta ämnen och tillgången där ligger till stor grund för urvalet av källmaterialet. Under urvalsarbetet utgick jag från att minst en bok från varje årtionde skulle inkluderas. Ett så jämnt avstånd som möjligt mellan varje bok var en riktlinje jag försökte följa, men jag använder också ytterligare ett par läroböcker för att få mer data att analysera. I urvalsarbetet försökte jag också hitta läroböcker som utgavs i samband med de nya läroplaner som kom under andra hälften av 1900-talet som beskrivs närmare i bakgrundsavsnittet. Det uppstod dock vissa utmaningar i materialsökandet då det fanns osäkerheter kring vad läroböckerna skulle innehålla. Uppsatsens fokus ligger i beskrivningar av människor i Nord- och Sydamerika, vilket inte skrivs om i alla läroböcker i geografi. Därför fick ett stort antal läroböcker läsas för att finna dem som beskriver just detta. Valet av upplagor har främst påverkats av tillgängligheten. En del av det material som används är uppdaterade upplagor från redan befintliga läroböcker. Läroboken från 1955 är den tredje upplagan och den anger i förordet att den uppdaterats sedan 1954 års undervisningsplan för att motsvara dess krav.⁴² Som alternativ hade urvalet av upplagor kunnat baserats på att använda de första respektive de sista upplagorna av läroböckerna, i likhet med Lena Olssons urvalsarbete i sin avhandling.

Arbetet med materialet innehåller flera genomläsningar av läroböckerna där varje genomläsning hade olika syften. Den första genomläsningens avsikt var att anteckna de citat och sidor som är relevanta för uppsatsen. Genom att skriva ned citaten och

⁴² Stellan Orrgård & Artur Almhult. *Folkskolans geografi, andra delen*, tredje upplagan, Svenska bokförlaget Norstedt, Stockholm, 1955, inledning

sidhänvisningarna underlättades den fortsatta processen då jag lätt kunde hitta dem i läroboken. Den andra genomläsningens ändamål var att identifiera de begrepp som beskriver människor. Dessa begrepp antecknades i ett Exceldokument i syfte att bedöma förändringen i användningen av dem. Värt att understryka är att detta inte är en kvantitativ undersökning och omfånget av användning av begreppen kommer inte användas. Dock blir det, i den kvalitativa analysen, intressant att se hur användandet av begreppen förändras. Den tredje genomläsningen syftade till att identifiera eurocentriska perspektiv i beskrivningarna samt vilken status olika folkgrupper får i läroböckerna.

Jag väljer att fokusera på ämnet geografi samt att inte göra en jämförelse mellan till exempel geografi och historia. Den stora anledningen till detta är främst den mängd material som skulle krävas för en jämförelse mellan ämnena. Jag var också främst intresserad av den diakrona förändringsprocessen i just ämnet geografi. Dock hade det varit intressant att följa förändringen mellan historia och geografi i ett större arbete med mer resurser i tid och omfång. Valet av Nord- och Sydamerika som geografisk avgränsning grundar sig i de politiska och kulturella relationerna som förstärkts mellan Sverige och främst USA efter andra världskriget. Även en jämförelse av hur Nordamerikas och Sydamerikas befolkning beskrivs anses vara intressant.

Teoretiska perspektiv

De teoretiska utgångspunkter som kommer användas till uppsatsens analys, utöver diskursanalysen, Ania Loombas definition av postkolonialism i boken *Colonialism/Postcolonialism* där författaren bland annat diskuterar kolonialismens långvariga effekter och konsekvenser för berörda kulturer och individer. Jeff Werner har i *Blond och blåögd: Vithet, svenskhet och visuell kultur* identifierat hur vithet ofta normaliseras och osynliggörs, vilket innebär att det inte alltid reflekteras över eller ifrågasätts av de som betraktar sig själva som vita. Han belyser hur vithet som norm inte bara påverkar individers uppfattningar om sig själva, utan också formar samhällets strukturer.

Postkolonialt perspektiv

I behandlingen av postkolonialt perspektiv finns ett antal verk att nämna. Bland andra Stefan Jonssons *Andra platser: En essä om kulturell identitet* där författaren diskuterar

universalistiska och rasistiska tankar och idéer som motpoler, samtidigt som de kan fungera i balans med varandra för att behålla den eurocentriska världsbilden i den postkoloniala världen.⁴³ Litteraturprofessorn Ania Loomba har länge studerat kolonialism och postkolonialism och hon betonar att postkolonialism inte bara handlar om perioden efter avkolonialisering, utan även om att förstå och kritiskt analysera de långvariga effekterna av kolonialism på samhällen, kulturer och identiteter. Hon argumenterar för att postkolonial teori undersöker hur tidigare koloniala maktstrukturer och diskurser fortsätter att påverka världen idag. Loomba diskuterar även hur kolonialismens arv fortfarande är påtaglig i många delar av världen. Detta innefattar ekonomiska, politiska, kulturella och psykologiska konsekvenser som påverkar tidigare koloniserade samhällen. Hon betonar hur dessa koloniala strukturer ofta reproduceras genom globala maktrelationer och internationella system.⁴⁴ Ett centralt tema i Loombas analys är hur koloniala maktrelationer har påverkat representationer av icke-västerländska kulturer och människor. Hon bygger vidare på Edwards Saids idéer om orientalism och undersöker hur litteratur, media och andra kulturella former bidrar till att skapa och upprätthålla stereotyper och föreställningar om ”den andre”.⁴⁵

Loomba utforskar begreppet hybriditet, särskilt hur kulturella identiteter och praktiker har formats och omförhandlats i mötet mellan koloniala och inhemska influenser. Hon diskuterar hur hybrida identiteter kan utmana och komplicera traditionella uppdelningar mellan de som koloniserat och de koloniserade.⁴⁶ Loomba framhåller vikten av att förstå postkolonialism i relation till andra former av makt och förtryck, såsom etnicitet, kön och klass. Hon betonar att postkoloniala analyser måste vara intersektionella och ta hänsyn till hur dessa olika faktorer samverkar med varandra i skapandet av sociala strukturer.⁴⁷

Vithet, svenskhet och stereotyper

Teorin om Jeff Werners *Blond och blåögd: Vithet, svenskhet och visuell kultur* utforskar de komplexa sambanden mellan visuella representationer, nationell identitet och rasism i den svenska kontexten. Werner lyfter fram hur stereotypa bilder av blondhet och blå ögon

⁴³ Stefan Jonsson. *Andra platser: En essä om kulturell identitet*, Norstedts förlag AB, Stockholm, 1995, s. 119–120

⁴⁴ Ania Loomba. *Colonialism/Postcolonialism*, Taylor and Francis Group, 2015, s. 16, 33

⁴⁵ Loomba, 2015, s. 63

⁴⁶ Loomba, 2015, s. 171–180

⁴⁷ Loomba, 2015, s. 113

ofta förknippas med den svenska nationella identiteten, och hur dessa bilder historiskt har använts för att främja en homogen och exklusiv syn på svenskhet.⁴⁸

Genom att analysera olika former av visuell kultur, såsom reklam, media och konst, undersöker Werner hur dessa bilder förstärker och reproducerar idéer om vithet och överlägsenhet. Genom att konstruera en idealiserad bild av den ”perfekta svensken” som blond och blåögd, bidrar dessa representationer till att marginalisera och exkludera personer som inte passar in i denna norm.⁴⁹ Werners teori belyser också hur dessa stereotyper inte bara är oskyldiga bilder, utan också verktyg för att upprätthålla strukturer av makt och dominans. Genom att framställa den svenska nationella identiteten som homogen och enhetlig, förnekas existensen och erfarenheterna av de mångfaldiga samhällsgrupper som utgör Sverige.⁵⁰

Vidare diskuterar Werner hur dessa stereotyper inte bara påverkar den svenska inrikespolitiken utan också internationella relationer och den globala bilden av Sverige. Genom att exportera och marknadsföra bilden av den ”blonda och blåögda” svenska modellen, kan Sverige i viss utsträckning dra nytta av den positiva uppfattningen av sin nationella identitet, samtidigt som den fortsätter att ignorera eller förneka den mångfald som faktiskt finns inom landet.⁵¹

Sammanfattningsvis belyser Jeff Werners teori om *Blond och blåögd: Vithet, svenskhet och visuell kultur* den komplexa relationen mellan visuella representationer, nationell identitet och rasism, och lyfter fram behovet av att ifrågasätta och utmana stereotyper för att främja en mer inkluderande och mångfacetterad syn på svenskhet.

Forskningsetik och forskareetik

Då denna uppsats behandlar människor och stereotypa beskrivningar av människor i andra delar av världen blir det viktigt att föra en diskussion kring just detta. I de flesta böckerna ur källmaterialet används olika begrepp för att beskriva människor utifrån deras yttre utseende. Flera av begreppen använder man inte idag då de har fått en annan betydelse eller personerna som beskrivs har deklarerat att orden har en rasistisk prägel.

⁴⁸ Jeff Werner & Tomas Björk. *Blond och blåögd: Vithet, svenskhet och visuell kultur*, Göteborg: Göteborgs Konstmuseum, 2014, s. 126

⁴⁹ Werner, Göteborg, 2014, s. 68

⁵⁰ Werner, Göteborg, 2014, s. 212

⁵¹ Werner, Göteborg, 2014, s. 110–111

De begrepp jag främst syftar till är ”neger”, ”indian”, ”mulatt” och ”mestis”. I mina egna analyser kommer begreppen stå med men inom citattecken. Jag vill dock understryka att begrepp som kan anses problematiska och förtryckande som har historia inom den koloniala tiden, använder jag inte i mitt vardagliga språkbruk. Jag har valt att låta dem stå kvar i citaten från läroböckerna. Som alternativ hade jag kunnat censurera begreppen med hänvisning till det faktiska källmaterialet men eftersom jag gör en begreppsanalys blir det viktigt att begreppen visas för att kunna identifiera potentiella förändringar. Jag anser också att det har ett historiskt värde att låta dessa begrepp framgå i dess kontext och genom att censurera finns en risk att det framstår som att delar av historien ”raderas” eller förmildras.

I läroböckerna visas illustrationer och foton av personer från olika delar av världen. Bilderna har ofta tillhörande beskrivande texter med problematiska och rasistiska kommentarer. Då de ofta illustrerar verkliga personer har jag valt att inte analysera bilderna, utan endast de tillhörande texterna, med undantag för ett tillfälle. Alternativt hade jag kunnat beskriva vad bilderna och illustrationerna visar. Dock anser jag att texterna har störst värde för denna uppsats och väljer därför bort dem.

Jag måste också ta hänsyn till min samtids syn på begrepp, vilka begrepp som är acceptabla att använda och vilka som idag ses som problematiska. Dock kan det finnas skillnad i hur accepterade begreppen är i olika delar av världen. Jag måste också ha i åtanke att dessa ord och begrepp inte alltid ansetts vara tvivelaktiga. Den historiska kontexten blir viktig för att förstå användningen av dem på vilket sätt de diskuterades, eller inte diskuterades i läroböckerna. Att befolkningen i Nord- och Sydamerika beskrivs utifrån stereotyper med ett eurocentriskt perspektiv i läroböckerna framgår i undersökningen. Man kan diskutera var de synsätt från andra etniska grupper finns. Att man beskriver befolkningar utifrån stereotyper är inget nytt och troligtvis kommer människors fördomar påverka hur de ser på verkligheten. Dock blir diskussionen kring läromedel och eurocentrism och perspektivförflyttningen viktigare.

Undersökning

Undersökningen är uppdelad så att varje lärobok får ett avsnitt. Jag har främst identifierat tre folkgrupper: den svarta befolkningen, urbefolkningen och den vita befolkningen. När den svarta befolkningen och urbefolkningen beskrivs görs det med en betoning på att det är just den svarta befolkningen och urbefolkningen som berättas om. Underförstått beskrivs den vita befolkningen som normen, därför är det inte lika tydligt när den vita befolkningen beskrivs. Samtliga läroböckers första kapitel handlar om Sverige och Norden, vilket inte är så uppseendeväckande då eleverna ska ha god kännedom om sitt närområde enligt läroplanerna. Kapitlen efter varierar i vilken ordning som världsdelarna kommer, men majoriteten av de tidigare läroböckerna beskriver Sovjetunionen och övriga Europa. Därefter följer Asien, Oceanien och Afrika. Sist kommer Nord- och Sydamerika.

Geografi för folkskolan, 1949

Den första läroboken som presenteras är *Geografi för folkskolan, med 270 illustrationer* och är skriven av geografiprofessorn Helge Nelson och övningsskollärarinnan Elvi Rydefält. Läroboken som används i denna undersökning utgavs 1949 och är den trettonde upplagan. Förordet till denna upplaga förklarar hur åren efter kriget fortfarande präglas av det, att vissa nationsgränser ännu inte har blivit dragna och så vidare.⁵² Läroboken börjar med att beskriva de svenska landskapen. Därefter går man igenom övriga Europa, Afrika, Asien och Oceanien.

De två sista kapitlen handlar om Nord- och Sydamerika och på de sex första sidorna beskriver man Nordamerikas landskap och natur. Under titeln *Nordamerikas folk. Olika folk och människor* delas folken in i fyra kategorier – ”Eskimåer”, ”indianer”, ”negrer” och ”de vita”. Till största del beskrivs hur personerna inom dessa folkgrupper lever, deras härkomst samt var de bor inom Nordamerika.⁵³ När läroboken sedan går djupare in på specifika länder följs samma mönster med att vegetation och natur beskrivs följt av befolkningsbeskrivningar. I kapitlet om Sydamerika finns ett underkapitel som heter *Hur de vita erövrat indianernas land*. Detta kapitel berättar om Columbus upptäckt av Amerika och hur spanjorer och portugiser tog alltmer land i Sydamerika. Det skrivs

⁵² Helge Nelson & Elvi Rydefält. *Geografi för folkskolan*, trettonde upplagan, Stockholm, A.-B Magn. Bergvalls Förlag, 1949, s. 4

⁵³ Nelson & Rydefält, Stockholm, 1949, s. 249–250

också om Inkafolket och dess kultur som ”Ännu i dag vittna om mäktiga tempelruiner och storartade bevattningsanläggningar om dessa indianfolks höga kultur”.⁵⁴ Meningen efter denna lyder: ”De vita förstörde mycket av denna kultur och rövade från infödingarna stora skatter av silver och guld”.⁵⁵ Även om det finns en kommentar om européernas förstörelse i Amerika finns ingen vidare diskussion kring vad urinvånarna faktiskt utsattes för.

I avsnittet som beskriver Grönland berättas det om dess urinvånare som ”ett mongoliskt folk” och att de ”ha på ett beundransvärt sätt anpassat sig efter den hårda naturen”.⁵⁶ Här märks en beundran av folket och hur de har kunnat etablera ett leverne i den miljön. Dock beskrivs det även att de ”civiliserats genom beröring med danskarna” och att de gått från att ”bygga snöhyddor om vintern och bo i tält om sommaren” till att ”bo i hus året om”.⁵⁷ Hur personer som levde i Nord- och Sydamerika beskrivs är präglad av stereotyper och exotifiering. Även om det inte uttalas finns en attityd kring vilken grupp som är den dominerande, alltså den vita. Det talas endast om att det levde ett annat folk i dessa kontinenter innan Columbus kom dit, men ingen vidare diskussion kring deras positiva egenskaper eller utifrån deras perspektiv.

Det går att identifiera en hierarkisk beskrivning av folkgrupperna där de vita ofta framställs som den dominerande och mest kulturellt avancerade gruppen. De övriga grupperna beskrevs ofta utifrån stereotypa och exotifierade perspektiv. Beskrivningen av hur olika etniska grupper levde och överlevde i olika miljöer kan tolkas som en form av geografisk förutbestämmdhet, där människor placerades till deras geografiska miljö och naturanpassning. Detta kan ge intrycket av att kultur och etnicitet är förutbestämda av geografi och inte påverkade av sociala och historiska faktorer. Citaten antyder också en kolonial synvinkel genom att betona kontakt och förändring av traditionella livsstilar till följd av en kolonial närvaro, särskilt när det gäller urbefolkningen på Grönland och Amerika. Detta kan bidra till en förvrängd bild av de koloniserade folken som passiva mottagare av förändring, snarare än aktiva representanter i sin egen historia.

Språket i läroboken kan ses som präglad av den tid den skrevs i, med användning av termer och beskrivningar som idag kan anses som förlegat och kränkande. Det är viktigt att vara medveten om hur språkbruket kan påverka läsarens uppfattning av de

⁵⁴ Nelson & Rydefält, Stockholm, 1949, s. 264

⁵⁵ Nelson & Rydefält, Stockholm, 1949, s. 264

⁵⁶ Nelson & Rydefält, Stockholm, 1949, s. 245

⁵⁷ Nelson & Rydefält, Stockholm, 1949, s. 245

beskrivna etniska grupperna. Citaten i läroboken fokuserar huvudsakligen på de vita och deras dominans, medan andra etniska grupper, såsom urbefolkningarna och den svarta befolkningen, bara nämns i förbifarten. Detta kan leda till en ensidig bild av den etniska mångfalden i Nord- och Sydamerika och förbise betydelsen av deras historiska och samtida bidrag till samhället.

Folkskolans geografi, andra delen, 1955

I förordet till denna lärobok förklaras att den upplagan är formulerad på ett lättläst vis och att den, på grund av den nya undervisningsplanen, ändrats och att vissa avsnitt är flyttade i innehållsförteckningen.⁵⁸ Den sista världsdelen som tas upp i boken är Amerika och den beskrivs som ”den nya världen”, till skillnad från Europa, Asien och Afrika som beskrivs som ”den gamla världen”.⁵⁹ Det beskrivs att skandinaver upptäckte Grönland, men detta glömdes så småningom bort och den man benämner som Amerikas upptäckare är Columbus. Därefter beskrivs det att ”vid den tiden bodde det indianer i större delen av Amerika. Sedan dess har en jättelik invandring skett från Europa, och de vita har även infört negrer”.⁶⁰

Vidare beskrivs kontinentens natur och landskap. I ett avsnitt som heter *Folk* beskrivs de människor som lever i Nordamerika:

Före européernas ankomst på 1500-talet bodde det indianer i hela Nordamerika. I större delen har indianerna nu trängts undan av de vita och starkt minskat i antal genom krig mot nybyggarna och olika sjukdomar. S(öder) om Förenta staterna har de dock hållit sig kvar och bildar huvudmassan av befolkningen, om än delvis uppblandade med vita. Längst upp i n(orrr)bo eskimå'er.⁶¹

Vad som inte tas upp i detta stycke är var sjukdomarna kan ha kommit ifrån och hur ursprungsbefolkningen kan ha upplevt när européerna kom och tog över deras områden. Några rader ner berättas om hur svarta personer ”införts som slavar till Nordamerika. De är nu fria”.⁶²

⁵⁸ Stellan Orrgård & Artur Almhult. *Folkskolans geografi, andra delen*, tredje upplagan, Svenska bokförlaget Norstedt, Stockholm, 1955, s. I

⁵⁹ Orrgård & Almhult, Stockholm, 1955, s. 159

⁶⁰ Orrgård & Almhult, Stockholm, 1955, s. 159

⁶¹ Orrgård & Almhult, Stockholm, 1955, s. 166

⁶² Orrgård & Almhult, Stockholm, 1955, s. 167

I de flesta beskrivningar av länderna i Nord- och Sydamerika kommer ett avsnitt som heter ”folk”. Där beskrivs de människor som bor i respektive land och det är störst fokus på vilket ursprung de har.

I början var det mest *engelsmän*, som sökte sig till det nya landet, och senare ankomna invandrare har sammansmält med engelsmännen till ett folk (>>den amerikanske smältdegeln <<). Strömmen av invandrare har tidtals uppgått till mer än en milj. människor om året. De flesta har kommit från Europa. Numera är invandringen reglerad, så blott ett visst antal från varje land får komma in. (...) Särskilt under 1700-talet, då bomullsodlingen började ta fart, och början av 1800-talet infördes från Afrika *negerslavar* till de södra delarna. Negrerna finns ännu kvar, fast de numera är fria, om än inte alltid så välsedda av de vita. De uppgår till över tio miljoner och har spritt sig även till andra delar av landet, särskilt storstäderna.⁶³

Det förs varken någon diskussion kring varför svarta från Afrika togs till bomullsodlingarna eller hur de behandlades vid den tiden. Det som framgår är att de ”är fria” med inte ”alltid så välsedda av de vita”. Ingen mer förklaring till varför de tidigare inte ”var fria” eller hur de vita har behandlat den svarta befolkningen. När Sydamerika presenteras är kapitlet uppbyggt på samma sätt som kapitlet om Nordamerika med en beskrivning av natur och landskap. Senare beskrivs folket som bor där.

Sydamerika har en ganska blandad befolkning. De ursprungliga invånarna, *indianerna*, är delade på många stammar. Vid européernas ankomst hade de bildat stora riken, men de kände ej bruket av järn, hade inga eldvapen eller hästar och underkuvades lätt av spanjorerna. Dessa slog under sig större delen av Sydamerika, och där är ännu *spanska* det förnämsta språket. Portugiserna skapade kolonin Brasilien, och där talas *portugisiska*. Många indianstammar brukar dock sina egna språk.⁶⁴

I detta stycke beskriver författarna att det finns många stammar av ursprungsbefolkningen, men de beskrivs endast som ”indianstammar” och för ingen vidare diskussion kring specifika stammar. Författarna tar även upp den svarta befolkningen som lever i Sydamerika på liknande sätt som när Nordamerikas befolkning beskrivs:

Länge infördes det negerslavar från Afrika, och ännu är det gott om negrer i de heta kustländerna. Vidare finns det blandningar mellan vita och indianer (*mesti'ser*), mellan vita och negrer (*mulatter*), indianer och negrer osv.⁶⁵

⁶³ Orrgård & Almhult, Stockholm, 1955, s. 174–175

⁶⁴ Orrgård & Almhult, Stockholm, 1955, s. 190–191

⁶⁵ Orrgård & Almhult, Stockholm, 1955, s. 191

Längre ner på sidan förklaras att ursprungsbefolkningen nu har anammat den europeiska religionen men att det fortfarande finns ”vilda indianstammar” i urskogarna kring Amazonfloden. De ”lever lika enkelt som våra förfäder under stenåldern och livnär sig av markens frukter samt jakt och fiske med enkla redskap”.⁶⁶ Det beskrivs också att urbefolkningen minskar i antal medan den stora befolkningen i Sydamerika ökar.⁶⁷

På liknande sätt som den tidigare läroboken använder författarna en diskurs som exotifierar de etniska grupper som presenteras. De beskrivs ofta utifrån eurocentrisk synvinkel och skildras ofta i karikatyrliknande bilder av sina traditionella livsstilar. Beskrivningen av hur befolkningen i Nord- och Sydamerika trängs undan och underkuvas av europeiska kolonialmakter pekar på en ojämn maktdynamik och kolonialt förtryck. Lärobokens texter bortser från de systematiska övergrepp och folkmord som utfördes mot ursprungsbefolkningen av koloniala makter. I läroboken nämns slavhandeln från Afrika och det förekommande slaveriet i Amerika, men ger inte en djupare analys av dess omfattning och konsekvenser för de afrikanska slaverna och generationerna efter.

Enhetsskolans geografi, 2, årskurs 5 och 6, 1960

Denna lärobok inleder med ett avsnitt med titeln *Till läraren*. I denna inledning beskrivs hur läroboken är uppbyggd, vilka delar som finns med och att de beskriver världsdelarna som helheter ”där endast karakteristiska och väsentliga drag i fråga om topografi, klimat, växtlighet, djurvärld och folk medtagits”.⁶⁸ Nord- och Sydamerika är även i denna lärobok de sista världsdelarna som tas upp. I avsnittet *Folk* börjar författarna med att skriva ”Ursprungligen beboddes Amerika av ett stort antal *indianstammar*, som sinsemellan var mycket olika”. Vidare skrivs det ”I våra dagar behärskas Amerika av *de vita*. Nordamerika norr om Mexico koloniserades främst av engelsmän, holländare och fransmän”.⁶⁹ När författarna beskriver européerna som koloniserade Amerika beskriver de varifrån de kommer, till skillnad från ursprungsbefolkningen som endast beskrivs som

⁶⁶ Orrgård & Almhult, Stockholm, 1955, s. 191

⁶⁷ Orrgård & Almhult, Stockholm, 1955, s. 192

⁶⁸ Lars Lindstrand & Nils Wettergren. *Enhetsskolans geografi 2, årskurs 5 och 6*, A V Carlssons Bokförlag, Stockholm, 1960, s. 3–4

⁶⁹ Lindstrand & Wettergren, Stockholm, 1960, s. 186

”indianstammar”. I samma avsnitt skriver de också ”Över hela Amerika finns också en talrik *negerbefolkning*, avkomlingar till införda negerslavar från Afrika.”⁷⁰

När man beskriver befolkningen i Sydamerika påminner det mycket om hur hela befolkningen på den amerikanska kontinenten skildras.

Sydamerikas nuvarande befolkning utgörs till omkring hälften av *vita*. De har framför allt bosatt sig i de höglänta kusttrakterna i södra Brasilien, på slätterna innanför La Plataviken samt i mellersta Chile. Dessa områden kan erbjuda vita invandrare det lämpligaste klimatet och den bästa jorden. I de norra, tropiska delarna av Sydamerika bor en del *negrer* och *mulatter* (avkomlingar av negrer och vita). Dessa uthärdar bättre än andra det heta och fuktiga klimatet. I övriga delar av Sydamerika bor övervägande *indianer* och framför allt *mestiser* (avkomlingar av indianer och vita).⁷¹

Här kategoriseras människor, beroende på utseende och ursprung, var de lämpligast kan bo i Sydamerika. De vita européerna lämpar sig bättre där jorden är som bäst och där klimatet är lite enklare att leva i, medan de svarta ”tål” det lite mer hårdare och tuffare klimatet. I detta stycke finns en stereotypbildning som framgår väldigt tydligt. De vita ska få den bästa jorden och de svarta klarar sig i ett hårt klimat.

När Nordamerika sedan beskrivs står det – ”Nordamerikas nuvarande befolkning består mest av *invandrade européer* och deras avkomlingar. De ursprungliga invånarna, *indianerna*, har undanträngts av invandrarna. I de varmare, södra delarna av kontinenten utgör *negrer* och *mulatter* en betydande del av befolkningen. längst upp mot Ishavet bor *eskimåer*”.⁷² Även här sker en stereotypisering där personer som tillhör olika folk bestäms leva på specifika platser. USA beskrivs som en av de ledande staterna i världen och i positiv ton beskrivs hur invandrarna erövrade och köpte jord av urinvånarna för att utvidga sina kolonier.⁷³

Läroboken ger en bild av Amerikas befolkning där olika etniska grupper presenteras i en hierarkisk ordning, där den vita befolkningen beskrivs som dominerande och andra etniska grupper placeras i en underordnad position. Denna representation kan förstärka stereotyper och exotifiera ursprungsbefolkningen samt den svarta befolkningen. Beskrivningen av hur ursprungsbefolkningen trängdes undan av europeiska kolonialmakter pekar på en asymmetrisk maktdynamik och kolonialt förtryck. Citaten

⁷⁰ Lindstrand & Wettergren, Stockholm, 1960, s. 186

⁷¹ Lindstrand & Wettergren, Stockholm, 1960, s. 189–190

⁷² Lindstrand & Wettergren, Stockholm, 1960, s. 206

⁷³ Lindstrand & Wettergren, Stockholm, 1960, s. 212

bortser från den brutalitet och exploatering som ursprungsbefolkningen och afrikanska slavar utsattes för under kolonialtiden, vilket bidrar till en förenklad och romantiserad bild av historien.

I läroboken nämns slavhandeln men i likhet med de tidigare läroböckerna som presenteras sker ingen djupare analys av dess omfattning och brutalitet. Konsekvenserna som slaveriet har gett de tidigare slaverna och generationer efter diskuteras inte i någon större omfattning. Begrepp som ”neger”, ”indian” och ”mulatt” används flitigt för att beskriva befolkningen. När läroboken utgavs ansågs inte dessa begrepp vara problematiska, vilket tyder på den utbredda användningen av begreppen.

Geografi för grundskolan, årskurs 8, 1968

Denna lärobok är upplagd på ett annorlunda sätt jämfört med de tidigare läroböckerna. Här är inte kapitlen indelade i världsdelarna utan som ”Några viktiga tropiska länder”, ”Arabländerna och Israel”, ”Syd- och Östasien”, ”Sovjetunionen”, ”Förenta staterna” och ”Några västeuropeiska industriländer”.⁷⁴ Denna uppdelning indikerar vilka länder som ansågs vara av särskild vikt för eleverna att ha kunskap om. Kapitlet om Amerika börjar med att beskriva dess geografi, natur och klimat. Därefter framställs urinvånarna vid tiden som européerna började kolonisera området. Det beskrivs hur ”indianstammarna i Nordamerika levde som jägare och fiskare. Vissa av dem hade majsodlingar. De vita invandrarna lärde sig snart att uppskatta majsen och började odla den”.⁷⁵ Vidare skrivs det: ”De vita kunde inte förstå, att indianerna behövde så stora områden för att försörja sig (...) Men jägare och fiskare behöver stora områden för att kunna livnära sig. När de vita erövrade indianernas jaktmarker, blev det svält och hungersnöd för urinvånarna”.⁷⁶ Här finns en beskrivning av att européernas erövring av Amerika blev förödande för urinvånarna. Vidare i avsnittet skriver författarna:

Alltefterson de vita trängde fram, blev indianerna nästan utrotade. De överlevande fick bosätta sig i s. k. reservat. Det var avgränsade områden, där de hade svårt att försörja sig. Numera har man sökt göra det bättre för dem. Men fortfarande får de mycket dålig skolundervisning och de

⁷⁴ Olof Nordström, Gunnar Johnsson & Knut Norborg. *Geografi för grundskolan, årskurs 8*, femte upplagan, Almqvist och Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala, 1968, s. 5

⁷⁵ Nordström, Johnsson & Norborg, Uppsala, 1968, s. 108

⁷⁶ Nordström, Johnsson & Norborg, Uppsala, 1968, s. 108

flesta kan inte läsa eller skriva. De flesta är också fattiga. Några lever emellertid precis som de vita, och det finns numera indianer som studerar på universitet.⁷⁷

Även här finns en ton av empati för urinvånarna. Dock kan man ändå identifiera en stereotypisering av urinvånarna, att de är fattiga och att de tar upp att vissa av dem nuförtiden får studera på universitet visar att detta inte tillhörde vanligheterna. Det sista stycket i detta avsnitt lyder: ”Under andra världskriget nödlandade ett amerikanskt bombplan i Malmö. Ur planet steg som förste man en indian. Han var chefpilot”.⁷⁸ Detta visar också på ovanligheten att urbefolkningen tillhörde en högre klass eller hade en högre status i samhället.

Längre fram i kapitlet beskriver när svarta från Afrika såldes som slavar till bomullsodlingarna. I detta avsnitt diskuteras mer ingående än de tidigare läroböckerna hur människor från Afrika ”såldes på marknader precis som djur”, att svarta behandlades sämre än vita och att de fortfarande ses som mindre värda i vissa delar av USA.⁷⁹ Det beskrivs också i följande avsnitt:

I andra städer i sydstaterna har negrerna hittat på ett nytt sätt att tillkämpa sig sina rättigheter.

De bojkottar sådana varuhus och restauranger som gör skillnad på negrer och vita. Eftersom negrerna i Södern utgör en stor del av städernas befolkning, gör affärsmännen därigenom stora förluster. I många städer har negrerna genom sådana oblodiga kampmetoder lyckats framtvunga att man inte till det yttre gör någon skillnad på svarta och vita.⁸⁰

I denna lärobok finns resonemang som berättar om svartas viljor och känslor, vilket lyser med sin frånvaro i de tidigare läroböckerna. I ett kapitel som heter *Världens befolkning* finns ett avsnitt med titeln *Raser, språk och religion* som beskriver människor utifrån hur de ser ut, var de kommer ifrån och vilken religion de utövar. Under kategorin *raser* skriver författarna:

Alla människor tillhör samma art, men större eller mindre grupper skiljer sig i olika avseenden från varandra. Man har därför indelat befolkningen i raser. Hudfärgen har länge varit det viktigaste raskännetecknet, och man har urskiljt tre huvudgrupper: den vita (*europida*) rasen, den gula (*mongolida*) rasen och den svarta (*negrida*) rasen. Amerikas ursprungliga befolkning, indianerna och eskimåerna, tillhör den mongolida rasen.⁸¹

⁷⁷ Nordström, Johnsson & Norborg, Uppsala, 1968, s. 109

⁷⁸ Nordström, Johnsson & Norborg, Uppsala, 1968, s. 109

⁷⁹ Nordström, Johnsson & Norborg, Uppsala, 1968, s. 110–111

⁸⁰ Nordström, Johnsson & Norborg, Uppsala, 1968, s. 112

⁸¹ Nordström, Johnsson & Norborg, Uppsala, 1968, s. 158

År 1968, när läroboken gavs ut, används fortfarande ras-begreppet för att kategorisera människor. Längre ner i texten står: ”Den vita rasen påträffas inte bara i Europa utan även i Nordafrika, Främre Orienten och Indien. I nyare tid har den spritt sig till Amerika och Australien och trängt undan de raser som tidigare levde där. Detta innebär inte, att den vita rasen skulle vara överlägsen”.⁸² I detta citat anser författarna att det bör förklaras att det inte finns någon folkgrupp som är bättre än andra.

Geografi 3M, Miljö och människor grundbok, 1972

Denna lärobok innehåller mer bilder än de tidigare presenterade böckerna. Även i denna bok är Nord- och Sydamerika de sista världsdelarna som tas upp. Det första avsnittet handlar om när Christopher Columbus kom till Amerika och etablerade mark.⁸³ Därefter beskrivs Amerikas industri och jordbruk. Här och där beskrivs människor som bor i Amerika, till exempel att nybyggarna fick majsen av ”indianerna”⁸⁴, en man skildras som en typisk ”native american” som jagar på vintern när djurens päls är som tjockast och att han senare säljer sina varor för att själv köpa det han behöver.⁸⁵

En bild som visas i läroboken gestaltar människor som står och sitter på marken. Till bilden lyder texter:

Indianerna är Amerikas ursprungliga invånare. I Nordamerika dödades många indianer under krigen mot invandrarna. Nu bor över 300 indianstammar i lika många reservat eller områden där de ska få leva sitt eget liv. De flesta reservat är fattiga och de flesta indianer där saknar arbete.

På en del reservat visas gamla indianseder för turister mot en inträdesavgift. Över hälften av indianerna har lämnat reservaten och arbetar i samhällen och städer, men också de har haft svårt att anpassa sig.⁸⁶

I detta stycke berättar man om hur urinvånarna lever i avskildhet i reservat, men nämner inget om varför eller vem som har bestämt att det ska vara så. Man bestämmer att urinvånarna har svårt att anpassa sig till ”de vitas” samhällen, men menar också att urinvånarnas gamla traditioner lockar turister och kan användas som en inkomstkälla. Författarna skriver inte vem som tjänar på att använda urinvånarnas samhällen som

⁸² Nordström, Johnsson & Norborg, Uppsala, 1968, s. 158

⁸³ Gunnar Johnsson & Carl-Erik Olsson. *Geografi 3M, Miljö och människor grundbok*, andra upplagan, Almqvist & Wiksell Förlag AB, Stockholm, 1972, s. 105–106

⁸⁴ Johnsson & Olsson, Stockholm, 1972, s. 108

⁸⁵ Johnsson & Olsson, Stockholm, 1972, s. 116

⁸⁶ Johnsson & Olsson, Stockholm, 1972, s. 107

turistattraktioner, men mycket tyder på att urinvånarna inte tjänar på det då utsatta grupper sällan är de som får en bättre tillvaro genom exploatering.

Den svarta befolkningen nämns först när man skriver om den södra delen av Nordamerika och Centralamerika under rubriken *Rasskillnader i söder*.

Negrerna fördes en gång över från Afrika som slavar. I de södra staterna odlade man bomull och behövde arbetare på bomullsfälten. Slavjägare i Afrika skickade över hela fartygslaster av infångade negrer. De såldes sedan på auktion till ägare av bomullsplantager. Afrikanerna fick arbeta hårt och helt sina herrars egendom.⁸⁷

Här sker en diskussion som i tidigare läroböcker inte varit synlig. Då Civil Rights Act antogs 1964 kan detta vara en bidragande faktor till en djupare förklaring till de svartas liv i Amerika. Dock berättar man inte om Civil Rights Act i läroboken, men formuleringen ”Genom lagar mot rasåtskillnad eller *rassegregation* har man försökt göra det bättre för de färgade. Skolor och universitet har i stor utsträckning öppnats också för dem”⁸⁸ finns där.

I denna lärobok börjar en djupare analys av befolkningen ta form. Beskrivningarna av hur urinvånare dog under krig mot nybyggarna samt hur man använde sig av slavhandel till plantagen belyser de koloniala och rasistiska förtrycksmönster som har präglat den amerikanska historien. I läroboken beskrivs också hur den svarta befolkningen har separerats från den vita i olika aspekter av samhället, såsom bostäder, skolor och arbetsplatser vilket har lett till att svarta har fått sämre tillgång till utbildning och möjligheter till ekonomisk framgång. I de tidigare läroböcker som presenterats har detta varit ett negligerat område. Varför det behandlas i en lärobok från 1972 kan ha att göra med de folkrättsrörelser som förekom under den tiden.

Geografi 3, grundbok för högstadiet, 1984

Denna lärobok den sista av en serie av tre läroböcker. Denna bok inriktar sig specifikt på industriländer, utvecklingsländer samt befolkning och bebyggelse. De första tre kapitlen handlar om Europa. Kapitlet efter beskriver USA, först dess natur, klimat och industri. Därefter kommer kapitlet om folket. Författarna börjar med att beskriva den stora invandringen som skett sedan 1800-talets början. Till skillnad från de tidigare

⁸⁷ Johnsson & Olsson, Stockholm, 1972, s. 125

⁸⁸ Johnsson & Olsson, Stockholm, 1972, s. 126

läroböckerna som presenteras nämner denna lärobok betydligt fler nationaliteter som har bosatt sig i USA. ”den största gruppen kommer från *Europa*: engelsmän, italienare, irländare, tyskar, polacker och skandinaver. På de senaste 130 åren har omkring 40 miljoner invandrat till USA (...) Sammanlagt uppgår den vita befolkningen i USA till ca 200 miljoner.”⁸⁹

Därefter beskrivs den svarta befolkningen:

De svarta utgör ungefär 11 procent av befolkningen eller ca 28 miljoner. De härstammar från slavarbetare, som köptes till Söderns bomullsplantager. De svarta är särskilt talrika i sydstaterna (ca 20 procent), men utflyttningen till industriområdena i norr har länge varit stor. Under de senaste åren har det dock blivit svårare att få arbete i nordstaterna, och många flyttar tillbaka till Sydstaterna.⁹⁰

Från de tidigare läroböckerna har det skett en begreppsförändring. Man skriver inte längre ut ”neger” utan benämner dem ”den svarta befolkningen” eller ”de svarta”. ”De svarta är ofta samlade i förslummade delar av innerstäderna. I genomsnitt har de lägre inkomster, kortare skolutbildning och högre arbetslöshet än vita”.⁹¹ Mer än så här nämner man inte den svarta befolkningen.

Urbefolkningen benämns fortfarande som ”indianer” och de beskrivs med ett kort stycke: ”*Indianerna* – Amerikas urinvånare – utgör i dag en försvinnande liten del av befolkningen eller ca 0,5 procent. Många av indianerna lever i fattigdom i reservat”.⁹²

Förändringen utvecklas ytterligare i denna lärobok. Den betonar den mångfald av etniciteter som finns i USA och hur olika grupper har koncentrerats i olika geografiska områden, särskilt i större städer som New York och Washington. Denna geografiska segregation kan bidra till att förstärka socioekonomiska och kulturella klyftor mellan olika etniska grupper. Beskrivningen av hur svarta och andra minoritetsgrupper är samlade i förslummade delar av innerstäderna indikerar på strukturell segregation och diskriminering, där vissa grupper är mer benägna att leva under svåra socioekonomiska förhållanden än andra.

⁸⁹Per Thorstensson, Lars Hildingsson & Lennart Husén. *Geografi 3, grundbok för högstadiet*, Natur och Kultur, Stockholm, 1984, s. 304

⁹⁰ Thorstensson, Hildingsson & Husén, Stockholm, 1984, s. 305

⁹¹ Thorstensson, Hildingsson & Husén, Stockholm, 1984, s. 305

⁹² Thorstensson, Hildingsson & Husén, Stockholm, 1984, s. 305

Geografi B, 1999

Detta är den sista läroboken som presenteras i uppsatsen. Den första boken, *Geografi A* har ett naturgeografiskt perspektiv vilket inte passar in i denna uppsats syfte och utgångspunkt. Andra delen, *Geografi B*, antar ett näringsgeografiskt och kulturgeografiskt perspektiv vilket bättre stämmer överens med de ämnen som uppsatsen hanterar. Boken är uppbyggd på liknande sätt som de övriga läroböckerna, men när världsdelarna ska presenteras är Nordamerika den första världsdelen som beskrivs. Den första delen av kapitlet beskriver Nordamerikas natur och klimat. Under rubriken *Befolkning* beskriver författarna Columbus upptäckt av Amerika som då beboddes av "indianstammar".⁹³ Det beskrivs att invandrarna (européerna)

sökte [sig] allt längre inåt landet ut på prärien i Mellanvästern och över Klippiga bergen till Kalifornien vid Stilla-havskusten. Den ursprungliga befolkningen, indianerna, trängdes undan, ofta i blodiga uppgörelser med de vita nybyggarna. Indianerna föstes ihop i ett antal reservat där de levde under svåra förhållanden.⁹⁴

Den svarta befolkningen beskrivs när författarna skriver om slavimporten:

En annan viktig del av USA:s befolkningsutveckling var slavimporten. De stor bomullsplantagen i södra USA runt Mississippi, fick under 1700- och 1800-talet sin arbetskraft från slavhandel med Afrika. Idag utgör den svarta befolkningen med afrikanskt ursprung ca 12% av USA:s befolkning.⁹⁵

När man diskuterar befolkningen i Sydamerika, fokuseras främst på dess demografi utifrån geografisk fördelning samt tillväxten och folktätheten. Den framställning av befolkningen som finns i de tidigare läroböckerna utgår mer från vilket ursprung de har.⁹⁶

Läroboken belyser hur invandrare från olika delar av världen sökte sig till Amerika under 1800-talet, med betoning på utvandringen från Europa. Detta påverkade Amerikas geografiska landskap genom etableringen av nya bosättningar och städer, särskilt i Mellanvästern och Kalifornien. Samtidigt pekar läroboken på hur den ursprungliga befolkningen trängdes undan och tvingades in i reservat, vilket demonstrerar en geografisk förändring och förskjutning av befolkningsmönster.

⁹³ Frank Lundberg & Lars Olsson. *Geografi B*, Interskol AB, Malmö, 1999, s. 55

⁹⁴ Lundberg & Olsson, Malmö, 1999, s. 55

⁹⁵ Lundberg & Olsson, Malmö, 1999, s. 55

⁹⁶ Lundberg & Olsson, Malmö, 1999, s. 68, 73

Genom att nämna slavimporten till bomullsplantagen i södra USA under 17- och 1800-talet lyfter läroboken fram den våldsamma och exploaterande historien om hur afrikanska slavar fördes till Amerika för att arbeta under förnedrande förhållanden. Detta har haft en betydande inverkan på den svarta befolkningens närvaro och demografiska struktur i USA, och det är viktigt att notera hur olika etniska grupper har format landets demografiska landskap genom historien. Läroboken antyder också de sociala och ekonomiska konsekvenserna av dessa befolkningsrörelser, såsom förtryck av ursprungsbefolkningen och utnyttjande av slavar, som har skapat bestående ojämlikheter och spänningar inom det amerikanska samhället. Det är viktigt att utforska hur dessa historiska händelser har påverkat dagens socioekonomiska och politiska landskap i USA.

Diskussion och analys

I analysen av läroböckerna kunde förändringar urskiljas i hur människor i Nord- och Sydamerika beskrivs och vilka begrepp som används. I studien har tre befolkningsgrupper identifierats som "huvudbefolkningsgrupper", de grupper som anses utgöra den största och mest betydande andelen av de nord- och sydamerikanska befolkningarna. Dessa är de vita, de svarta, och urbefolkningen, vilket studien främst fokuserat på. För att besvara frågeställningarna:

Hur beskrivs personer som lever i Nord- och Sydamerika i läroböckerna och ur vilket perspektiv sker detta? På många sätt liknar beskrivningarna varandra i hur människor porträtteras och framställs. I de flesta fall finns en stereotypisering av människor som inte tillhör den vita gruppen. De beskrivs ofta utifrån de vitas eller européernas perspektiv. Ett exempel på detta är när européerna först kom till Amerika och började bosätta sig. Denna händelse framställs oftast utifrån européernas synvinkel utan något inslag av representation från urbefolkningen. Det finns en tydlig maktskillnad i hur befolkningens grupper framställs. Den vita gruppen anses vara normen, det som beskrivningarna av resten av befolkningen utgår från. När urbefolkningars traditioner och levnadssituationer beskrivs har det en exotifierad och stereotypiserad prägel. Som avhandlats i teoriavsnittet menar Loomba att kolonialismen har påverkat hur icke västländska eller icke-europeiska befolkningar representeras i medier, som litteratur, idag och som upprätthåller synen på stereotyper och fördomar.⁹⁷ De konsekventa beskrivningarna av stereotyper hos befolkningarna i Nord- och Sydamerika stärker den bilden.

Enligt läroplanerna från 1969 och framåt skulle eleverna få kännedom och kunskap om andra folk och främja dess kontakt.⁹⁸ Trots denna riktlinje har beskrivningarna en eurocentrisk synvinkel och det eleverna lär känna av befolkningarna i Nord- och Sydamerika är stereotyper. Enligt Werner kan stereotyper användas i form av strukturellt maktutövande. Genom att annonsera etniska grupper som "de andra" förstärks den homogena bilden av det svenska folket, och i detta fall, de svenska eleverna. Läroböckerna identifierar sig med européerna ("de vita") som koloniserade och bosatte sig på de amerikanska kontinenterna, som dels kan ses som ett kollektivt minne från

⁹⁷ Loomba, 2015, s. 63

⁹⁸ Skolöverstyrelsen, Utbildningsförlaget Liber, 1969, s. 186

emigrationstiden som gått i arv från generation till generation. Dels kan det ses som ett försök att förstärka den homogena bilden av den svenska befolkningen. Nordgren presenterar i sin avhandling att läroplaner i historia menar ska främja elevers kunskap och förståelse om andra kulturer, ändå utgår historieläroböcker från ett europeiskt perspektiv, vilket inte speglar det mångkulturella svenska samhället.⁹⁹ I likhet med läroplanerna i geografi ska elever få kunskap och förståelse för andra folk och dess levnadsförhållanden, men i stort sett alla geografiläroböcker beskriver befolkningen i Nord- och Sydamerika utifrån stereotyper med ett tydligt eurocentriskt perspektiv.

Generellt beskrivs befolkningen i Sydamerika i lägre utsträckning än befolkningen i Nordamerika. De flesta av läroböckerna fokuserar på beskrivningen av USA och klumpar ofta ihop länderna i Sydamerika till en enhet. Intresset för USA har varit stort ända sedan den stora migrationen. Sveriges relation till USA under andra hälften av 1900-talet är troligtvis en påverkande faktor till landets utbredning i läroböckerna. Detta medför dock att många av Sydamerikas befolkningsperspektiv negligeras och det återigen skildras utifrån européernas eller de vitas synvinkel.

Med vilka begrepp beskrivs befolkningen i Nord- och Sydamerika och hur har detta förändrats över tid? I de avsnitt som beskriver befolkningen diskuteras inte begreppet etnicitet. Då just det begreppet började användas på 1950/60-talen användes i stället begreppet "ras" för att beskriva ursprung och kulturell tillhörighet. Rasbegreppet används synnerligen i läroböckerna från 1949 till 1968. Den diskussion som förs kring begreppet är i stort sett beskrivningar av hur de olika folkgrupperna ser ut samt deras levnadssätt, mycket baserat på stereotyper. I likhet med Jeff Werners vithet- och svenskhetsteori används stereotyper för att bilda en enhet, antingen för att stärka sin egen grupp eller för att bilda olikheter till en annan grupp.¹⁰⁰ I läroboken från 1968 beskrivs att "Alla människor tillhör samma art, men större eller mindre grupper skiljer sig i olika avseenden från varandra. Man har därför indelat befolkningen i raser".¹⁰¹ Det beskrivs att man baserar indelningen främst på hudfärgen. Här blir det tydligt att rasbegreppet används som en grupperingsterm i syfte att kategorisera människor utifrån deras yttre egenskaper, till skillnad från under tidigare hälften av 1900-talet då rasbegreppet användes som biologisk term för att förklara olikheter mellan människors både själsliga drag och yttre

⁹⁹ Nordgren, Umeå, 2006, s. 218

¹⁰⁰ Werner & Björk, Göteborg, 2014 s. 126

¹⁰¹ Nordström, Johnsson & Norborg. Uppsala, 1968, s. 158

funktioner.¹⁰² Liknande resultat kommer Mats Svensson fram till i sin avhandling. Intresset för att benämna människor som olika raser börjar försvinna ur geografiläroböckerna från 1950-talet, men att gruppera och kategorisera befolkningar utifrån raser sker fortfarande fram till 1970-talet.¹⁰³

Ras-begreppet var ett legitimt begrepp under i princip hela 1900-talet, och i engelsktalande länder används fortfarande begreppet "race" för att beskriva etniska bakgrunder. Innebörden av begreppet har förändrats och i Sverige har man valt att inte inkludera ras-begreppet alls inom politiken. Efter andra världskriget började begreppet diskuteras, men det var inte förrän på 1970-talet som begreppet ras började ersättas av begreppet "etnicitet". År 1998 beslutade regeringen att begreppet "ras" skulle övervägas att raderas i lagtexter.¹⁰⁴ I Leonhards begreppshistoriska metod diskuterar han just detta. Innebörden hos begrepp förändras genom tid, de har olika betydelser och användningsgrad i olika delar av världen.¹⁰⁵ Rasbegreppet var en diskussionsfråga efter andra världskriget, huruvida det skulle exkluderas eller omarbetas. Begreppets mer och mer svaga ställning i samhället blir tydligt i läroböckerna från och med 1972 då det inte används alls i beskrivningen av befolkningsgrupper, med undantag för att diskutera "rasskillnader" och "rassegregation".

I de fem första läroböckerna används begrepp som "neger" och "mulatt", men i läroböckerna från 1984 existerar inte dessa begrepp i texterna, varken som beskrivning eller någon problematiserande diskussion kring deras tidigare användning. I de senare läroböckerna föredrar man istället använda uttryck som "de svarta" eller "den svarta befolkningen". Detta kan bero på den ökande medvetenheten inom människorättsrörelserna som har bidragit till en större förståelse för att koloniala ord och begrepp, som tidigare använts på ett förnedrande sätt, inte längre bör användas. Detta reflekterar också den debatt kring avskaffandet av kränkande ord inom politiken och samhället i stort. Urbefolkningen benämns som "indianer" i alla läroböcker och ofta omnämns de som ett homogent folk, med undantag för att i vissa fall beskriva dem som olika "indianstammar". I de tidigare läroböckerna, där man fortfarande pratar om raser, säger man att ursprungsbefolkningen tillhör den "mongolida" eller den "gula rasen". Att benämningen "indian" fortsätter användas i läroböckerna genom hela

¹⁰² Svensson, 2008, s. 82

¹⁰³ Svensson, 2008, s. 82

¹⁰⁴ Brännström, 2016, s. 28, 33–35

¹⁰⁵ Leonhard, 2004, s. 19–20

undersökningsperioden kan förklaras med att begreppet inte ansågs ha lika stark kolonial, förtryckande koppling, jämfört med begreppet ”neger”. Historiebruket kring beskrivningar av den amerikanska ursprungsbefolkningen verkar inte nyanseras i samma utsträckning som beskrivningar av den svarta befolkningen.

Hur har beskrivningen av personer som lever i Nord- och Sydamerika förändrats över tid i läroböckerna? I läroböckerna från 1949 till 1972 användes ord och begrepp för att beskriva den svarta befolkningen som ofta har en nedlåtande och fördomsfull ton. De beskrevs ofta utifrån den vita befolkningens perspektiv utan representation från andra. Detta synsätt finns även i läroböckerna från 1984 och 1999, dock använder de inte problematiska begrepp som ”neger” och ”mulatt”, men begreppet ”indian” finns i alla läroböcker. Varför vissa problematiska begrepp försvinner i läroboken från 1984 kan ha ett samband med de trender för mänskliga rättigheter som blev allt vanligare under 1970- och 80-talen. Det diskuterades alltmer om att koloniala begrepp för beskrivande av etniska grupper var problematiska. Den diskussionen sker dock inte i läroböckerna från 1984 och 1999, utan begreppen utesluts endast.

En mer märkbar diskussion kring hur behandlandet av befolkningen har gått till historiskt och i samtiden identifieras från läroboken från 1968 och framåt. I tidigare läroböcker beskrivs förtryck mer som självklara konstateranden utan någon vidare diskussion över hur det påverkade den drabbade befolkningen. Ingen av läroböckerna belyser den svenska inblandningen av slavhandeln på ön Saint-Barthélemy. I likhet med Johanssons analys av händelserna i Ådalen 1931 och dess sena intåg i läroböckerna visar Sveriges egen syn på vad som är ”svenska handlingar” och vad som inte är det. Frånvaron visar på lärobokens uppfostrande och starka roll i samhället. Werners svenskhetsteori bygger bland annat på att upprätthållandet av den stereotypa svensken kan gynna omvärldens bild det svenska samhället. Dock kan det bidra till att historier om minoritet- och etniska gruppers förtryck inom svensk makt negligeras.¹⁰⁶

Det har identifierats en brytpunkt runt 1960-talet till 1980-talet där de största förändringarna sker. Det är under den tidsperioden som mer humanitära beskrivningar och porträtteringar börjar användas. I fråga om nyansering av det eurocentriska perspektivet identifierar Borg i sin avhandling att samhällsdebatter kring mänskliga rättigheter under 1960-talet reflekteras i undervisningsmaterialen.¹⁰⁷ Svensson

¹⁰⁶ Werner & Björk, Göteborg, 2014, s. 110–111

¹⁰⁷ Borg, 2006, s. 219–220

identifierar att rasbegreppet börjar tappa status redan på 1950-talet, men fortsätter att användas fram till 1970-talet.¹⁰⁸

Avslutande ord

Denna uppsats har undersökt hur befolkningarna i Nord- och Sydamerika har porträtterats och beskrivits i svenska läroböcker i geografi under andra hälften av 1900-talet med Foucaults diskursanalys som metod. Detta har gjorts utifrån Loombas definition av postkolonialt perspektiv, med betoning på eurocentrism och etnicitet. En del av undersökningen har gått till att analysera de begrepp som använts i beskrivandet av befolkningarna och hur de förändrats, försumrats eller diskuterats under undersökningsperioden. Det resultat som undersökningen kommit fram till är att det identifierats en brytpunkt runt 1970-talet där vissa begrepp minskar eller försvinner ur källmaterialet. Exempel på detta är begreppet ”ras” som mer eller mindre försvinner från läroböckerna efter upplagan från 1972, samt ”neger” som försvinner från läroböckerna efter 1984. Liknande resultat finns även i Svenssons och Borgs avhandlingar. Inga läroböcker berättar om den svenska kolonin i Centralamerika, vilket tyder på ett avståndstagande till den mörka historien av slaveri och kolonisering som Sverige har. Det har identifierats att beskrivningar av den vita, den svarta och urbefolkningen utgår från ett eurocentriskt perspektiv där framför allt urbefolkningen, men även den svarta befolkningen, exotifieras och stereotypiseras.

Det skulle vara intressant att använda läroplanerna som ett källmaterial och analysera deras innehåll för att jämföra det med läroböckernas innehåll. Till viss del har det gjorts en jämförelse, dock i mycket liten omfattning, främst i syfte att ge kontext till läroböckerna. Inom framför allt lärarutbildningen görs en del uppsatser av denna typ. Många av dem har dock forskat på läroböcker i historia och hur historia förmedlas i undervisningen, en liten del handlar om kulturgeografi och porträttering av kulturer och befolkningar i världen. Den typ av undersökning som har gjorts i denna uppsats spänner över flera fält – historiebruk, historiedidaktik, etnografi, postkoloniala perspektiv i läromedel med flera. Denna uppsats har inte kunnat djupdyka i alla läromedel som har använts i skolundervisningen i geografi. Dock finns det potential, med hjälp av forskningar av liknande karaktär, att undersöka fler komponenter av

¹⁰⁸ Svensson, 2008, s. 82

undervisningsmaterialen och på så sett få en mer fullständig bild av förändringsmönster i porträtteringen av befolkningar i världen. Det hade varit intressant att forska på hur lärobokens ställning i skolan har förändrats samt hur innehållet i läroböcker har påverkat elevers omvärldsuppfattning med betoning på uppfattningar av andra befolkningar i den postkoloniala tiden. Denna forskning bidrar till och strävar efter en fortsatt forskning kring undervisning om kulturgeografi, beskrivning av personer utifrån ett postkolonialt perspektiv samt förändringsmönster i hur stereotyper och fördomar förmedlas i läroböcker.

Referenslista

Litteratur

Borg, Margareta. *Skol-TV-traditioner, visioner och former: en studie av skol-TV:s förutsättningar, framväxt och utveckling under 1960-talet*, Lund: Lunds universitet, 2006, <https://lup.lub.lu.se/search/files/5423646/26712.pdf> (2024-04-02)

Brännström, Leila. ””Ras” i efterkrigstidens Sverige: ett bidrag till en mothistoria” i *Historiens hemvist II. Etik, politik och historikerns ansvar*, red. Patricia Lorenzoni & Ulla Manns, Makadams Förlag, Stockholm & Göteborg, 2016, https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/22054600/Ras_i_efterkrigstidens_Sverige.pdf (2024-04-10)

Byström, Mikael & Frohnert, Per. *Invandringens historia – från ”folkhemmet” till dagens Sverige*, Delmi kunskapsöversikt, 2017:5, Stockholm, 2017, https://www.delmi.se/media/jpsaitaj/delmi-kunskaps%C3%B6versikt-2017_5.pdf (2024-04-10)

Gustafsson, Jörgen. *Historielärobokens föreställningar: Påbjuden identifikation och genreförändring i den obligatoriska skolan 1870–2000*, doktorsavhandling, Uppsala: Uppsala universitet, 2017, <https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1089468/FULLTEXT01.pdf> (2024-05-20)

Johansson, Roger. *Kampen om historien, Ådalen 1931: Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk 1931–2000*, Hjalmarson & Högberg Bokförlag, Stockholm, 2001

Jonsson, Stefan. *Andra platser: En essä om kulturell identitet*, Norstedts förlag AB, Stockholm, 1995

Kent, Neil. *The soul of the North: a social, architectural and cultural history of the Nordic countries, 1700–1940*, Reaktion Books, London, 2001

Kungl. Skolöverstyrelsen. *Undervisningsplan för rikets folkskolor*, Svenska Bokförlaget Norstedts, Stockholm, 1955

Kungl. Skolöverstyrelsens skriftserie 60. *Läroplan för grundskolan*, Kungl. Skolöverstyrelsen, 1962

Leonhard, Jörn, "From European Liberalism to the Languages of Liberalisms: The Semantics of Liberalism in European Comparison" i *Redescriptions: Yearbook of Political Thought and Conceptual History* 8, 2004, <https://d-nb.info/112341761X/34> (2024-04-05)

Loomba, Ania. *Colonialism/Postcolonialism*, Taylor and Francis Group, 2015

Nilsson, Nils-Erik. *Skriv med egna ord: En studie av läroprocesser när elever i grundskolans senare år skriver "forskningsrapporter"*, Reprocentralen, Området för lärarutbildningen, Malmö: Malmö högskola, 2002

Nilsson, Roddy. *Foucault: en introduktion*, Égalité, Malmö, 2008

Nordgren, Kenneth. *Vems är historien? Historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*, Umeå: Umeå universitet, 2006

Olsson, Lena. *Kulturkunskap i förändring: Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985*, Liber, 1986

Skolöverstyrelsen. *Läroplan för grundskolan*, Utbildningsförlaget Liber, 1969

Skolöverstyrelsen. *Läroplan för grundskolan*, Skolöverstyrelsen, 1980

Skolöverstyrelsen. *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo 94*, 1994

Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias. *Tusen år av invandring: En svensk kulturhistoria*, tredje upplagan, Dialogos Förlag, Stockholm, 2005

Svensson, Mats. *Härskarrasen, folkmaterialet och de mongolida finnarna: Raser, rasbiologi och rashygien i svenska läroböcker i geografi och biologi under drygt hundra år*, Södertörns högskola, Institutionen för Utbildningsvetenskap, magisteruppsats, 2008, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:108/FULLTEXT01.pdf> (2024-04-02)

Werner, Jeff & Björk, Tomas. *Blond och blåögd: Vithet, svenskhet och visuell kultur*, Göteborg: Göteborgs Konstmuseum, 2014

Yalcin, Zeki. *Facklig gränspolitik: Landsorganisationens invandrings- och invandrarpolitik 1945–2009*, Örebro: Örebro universitet, 2010, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:327214/FULLTEXT01.pdf> (2024-05-20)

Källmaterial

Johnsson, Gunnar & Olsson, Carl-Erik. *Geografi 3M, Miljö och människor grundbok*, andra upplagan, Almqvist & Wiksell Förlag AB, Stockholm, 1972

Lindstrand, Lars & Wettergren, Nils. *Enhetsskolans geografi 2, årskurs 5 och 6, A V* Carlssons Bokförlag, Stockholm, 1960

Lundberg, Frank & Olsson, Lars. *Geografi B*, Interskol AB, Malmö, 1999

Nelson, Helge & Rydefält, Elvi. *Geografi för folkskolan*, trettonde upplagan, Stockholm, A.-B Magn. Bergvalls Förlag, 1949

Nordström, Olof, Johnsson, Gunnar & Norborg, Knut. *Geografi för grundskolan, årskurs 8*, femte upplagan, Almqvist och Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala, 1968

Orrgård, Stellan & Almhult, Artur. *Folkskolans geografi, andra delen*, tredje upplagan, Svenska bokförlaget Norstedt, Stockholm, 1955

Thorstensson, Per, Hildingsson, Lars & Husén, Lennart. *Geografi 3, grundbok för högstadiet*, Natur och Kultur, Stockholm, 1984